

San'a yakınlarındaki Senâ'da yerleşerek kurduğu medresede ders vermeye başlayan ve zamanla talebe sayısı artan Ca'fer'e karşı Mutarrifiyye fırkasının muhalefeti de şiddetlendi. Bu fırkanın ilim merkezi olan Vekaş'ta Müslim el-Laḥcî ve Yahyâ b. Hüseyin el-Yahîrî gibi âlimlerle münazaralar yaptı; fırka mensupları için *Risâle fi'r-red 'ale'l-Mutarrifiyye* ve *el-Mesâ'ilü'l-Mutarrifiyye* adlı iki risâle kaleme aldı.

Basra Mu'tezilî akidesini ve Yemen dışındaki Zeydîler'in çoğunluğunun tâbi olduğu fıkıh usulünü benimseyen Ca'fer b. Ahmed, Zeydiyye arasında fikrî-dinî bir bütünlük meydana getirmeyi başardı. Mutarrifiyye'ye karşı bir mücadele başlatan Yemen Zeydî imamlarından Abdullah b. Hamza el-Mansûr'un, eserlerinde Ca'fer'i desteklemesinin de etkisiyle yeni mezhep Yemen halkı arasında hâkim bir duruma geldi. Devrindeki şöhretinden dolayı "Kâdî'z-Zeydiyye" unvanıyla anılan Ca'fer b. Ahmed'in Zeydî kelâm sistemini kurma yolundaki büyük çabaları sebebiyle, Allah'ın Yemen'e iki büyük ihşanı bulunduğu, bunlardan birinin Bâtıniyye'ye karşı mücadele veren Hâdî-İlelhak Yahyâ b. Hüseyin, diğerinin de Kâdî Ca'fer olduğu Yemen Zeydîleri arasında söylenegelmıştır.

Aralarında Zeydiyye'nin önemli âlimlerinden Emîr Şemseddin Yahyâ b. Ahmed, Emîr Bedreddin Muhammed b. Ahmed, Yahyâ b. Amâre es-Süleymânî, Emîr Kasım b. Ganim es-Süleymânî, Hasan b. Muhammed er-Rassâs, Muhyiddin Muhammed Ahmed el-Kureşî ve Süleyman b. Nâsîr'in da bulunduğu pek çok âlim yetiştiren Ca'fer b. Ahmed, 573'te (1177) medresesinin bulunduğu Senâ'da vefat etti ve orada defnedildi. 700 (1300-1301) yılı dolaylarında öldüğü (*Hediyetü'l-'ârifin*, I, 253) şeklindeki bilgi ise yanlıştır.

Eserleri. Ca'fer b. Ahmed'in hadis, fıkıh, akaid ve kelâmıla ilgili elliyi aşkın eserinden başlıcaları şunlardır (eserlerinin yazma nüshaları ve muhtevaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 508; *Suppl.*, I, 700; Şâmi, I, 512, 556-557; Habeşî, s. 105, 106-108, 194): 1. *Teysîrül-me'tâlib min emâli Ebî Tâlib*. Hadisle ilgili olan bu eserde Ebû Tâlib Yahyâ b. Hüseyin el-Hârûnî'nin imlâ'ları toplanmıştır. 2. *el-Erba'üne'l-ḥadis el-'Aleviyye*. Hz. Ali'nin rivayet ettiği kırk hadisi ihtiva eder. 3. *en-Nüket ve'l-cümel (Nüketü'l-'ibâdât ve cümelü'z-ziyâdât)*. Zeydî fıkıhına dair muhtasar bir eser olup Yemen halkı arasında meşhurdur. Biri müellif ta-

rafından *Şerḫu Nüketi'l-'ibâdât*, diğeri Atıyye b. Muhammed b. Ahmed en-Necrânî tarafından *el-Müzâkere* adıyla olmak üzere iki şerhi yapılmıştır. 4. *eş-Şurâtü'l-müstakîm fi temyizi's-şahîḥ mine's-sakîm*. Zeydiyye ile İsnâaşeriyye arasındaki farkları ortaya koyan bir eserdir. 5. *Şerḫu kaşidi's-Şâhib b. 'Abbâd fi 'aka'idi'l-Mu'tezile*. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn tarafından neşredilmiştir (Bağdad 1394). 6. *en-Nakz 'alâ şâhibi'l-Muḥîḫ*. İmâmet konusunda Zeydiyye'nin görüşlerine karşı çıkan *el-Muḥîḫ bi't-teklîf* müellifi Kâdî Abdülcebbar'a red diye olarak yazılmıştır. 7. *el-Mesâ'ilü'l-Ḳâsımiyye*. 8. *el-Mesâ'ilü'l-Hâdeviyye*. Bu iki eser, Kâsım b. İbrâhim er-Ressî ve Hâdî-İlelhak'ın ekolleriyle ilgili itikadî konulardan bahsetmektedir. 9. *Şehâdetü'l-icmâ'*. Zeydiyye akaidine dairdir.

Bunların dışında diğer bazı önemli eserleri de şunlardır: *et-Taḳrîb fi uşûli'l-fıkḫ*, *el-Mesâ'ilü'l-'aşr elletî fihe'l-ḫilâf beyne's-Şi'ca*, *en-Nuşre li-mezhebi'l-'i'tre*, *İbânetü'l-menâhic fi naşîhati'l-Ḥavâric*, *ed-Delâ'ilü'l-bâhire*, *İzâhu'l-minḥac fi fevâ'idil-mi'râc*, *el-Fâsıl bi'd-delâ'il beyne envâri'l-ḫak ve zulümâti'l-bâṭıl*, *Nizâmü'l-fevâ'id ve taḳrîbü'l-murâd li'r-râ'id*.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû'l-Kâsım el-Belhî v.dğr., *Fazlü'l-i'tizâl ve tabakâtü'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, nâşirin mukaddimesi, s. 8-10; İbn Semûre, *Fukahâ'ü'l-Yemen*, s. 180; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *Mişkâtü'l-envâr* (nşr. Muhammed Seyyid el-Celeyned), Cidde 1403/1983, s. 64, 205; Brockelmann, *GAL*, I, 508; *Suppl.*, I, 344, 699-700; *Hediyetü'l-'ârifin*, I, 253-254; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, III, 132; a.mlf., *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1985, s. 168; Zirikî, *el-'A'lam* (Fethullah), II, 121; Ahmed Mahmûd Subhî, *ez-Zeydiyye*, Kahire 1404/1984, s. 226-227; Ahmed b. Muhammed eş-Şâmi, *Târîhu'l-Yemeni'l-fikrî fi'l-'aşri'l-'Abbâsî*, Beyrut 1407/1987, I, 512, 530, 538-539, 552-565; Habeşî, *el-Fikrû'l-İslâmî fi'l-Yemen*, s. 105, 106-108, 194; W. Madelung, "Dja far b. Abi Yahyâ", *El² Suppl.* (İng.), s. 236.

CENGİZ KALLEK

CA'FER b. ALİ ed-DİMAŞKİ

(جعفر بن علي الدمشقي)

IV. (X.) veya V. (XI.) yüzyılda yaşadığı tahmin edilen ve *el-İşâre ilâ meḥâsini't-ticâre* adlı eseriyle tanınan âlim.

Ebû'l-Fazl Ca'fer b. Ali ed-Dimaşkî'nin adı klasik kaynaklarda geçmemekte ve hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Safedî, hicrî 546-636 yıl-

ları arasında yaşamış ve Dimaşk'ta ölmüş Ebû'l-Fazl Ca'fer b. Ali adlı bir Mâlikî fakih ve hadis âliminden bahsediyorsa da onu Hemedânî ve İskenderânî nisbeleriyle anmaktadır (*el-Vâfi*, XI, 117). Ebû'l-Fazl'in Dimaşkî nisbesine bakarak onun Şam'da doğduğu veya orada yaşadığı söylenebilir. Esas itibariyle Dimaşkî'nin ismini ünlü ve önemli kılan, *el-İşâre ilâ meḥâsini't-ticâre ve ma'rifeti ceyyidi'l-a'râz ve red'iḥâ* ve *ğuşu-şî'l-müdelisîn fihâ* adlı eseridir. Eski-din Kütübhanesi-i Hidiviyye, şimdiki Dârü'l-kütübî'l-kavmiyye adıyla bilinen Mısır Millî Kütüphanesi'nde bu esere ait Şam'da istinsah edilmiş iki ayrı nüsha bulunmakta ve bunlardan daha eski olanı 570 (1175) istinsah tarihini taşımaktadır. Eserde Dimaşkî'nin hangi yüzyılda yaşadığı sorusuna ışık tutacak bazı işaretler yer almaktadır. Bunlardan biri, içinde İbnü'l-Mu'tezz'in (ö. 296/908) adının geçmesidir (*el-İşâre*, s. 69). Buradan eserin yazılış tarihinin hicrî III. yüzyılın son çeyreğinden geriye gitmediği sonucu çıkarılabilir. Ayrıca eserde Dimaşkî, bir arkadaşının Gazne'de gördüğü gümüş bir Hindü sikkesinin özelliklerinden bahsetmekte ve kendisinin de aynı sikkeyi Trablus'ta bizzat gördüğünü kaydetmektedir (s. 64). Sözü geçen paranın, III. yüzyılın sonlarından IV. yüzyılın ikinci yarısına uzanan yıllarda hüküm sürmüş bir hânedana ait olduğu tesbit edilmiştir. Bununla birlikte paranın, Gazne ve Trablus'un canlı birer ticaret merkezi haline gelmelerine paralel olarak ancak IV. yüzyılın sonlarıyla V. yüzyılın ilk yarısında Dimaşkî ve arkadaşı tarafından görülmüş olabileceği tahmin edilmektedir. Buna göre kitabın IV. yüzyılın ikinci yarısından önce ve V. yüzyıldan sonra yazılmış olabileceği pek mümkün görünmemektedir. Dimaşkî'nin İbn Sînâ (ö. 428/1037) ile görüşmüş olduğu iddiası ise (Plessner, s. 138) bu tahmini kuvvetle desteklemekle birlikte kabulünü gerektirecek bir delile sahip değildir (krş. Cahen, s. 161).

Dimaşkî'nin *el-İşâre*'si, Ortaçağ İslâm ticaret dünyasını yansıtmaları bakımından zengin malzemeye sahiptir. Eser her ne kadar o günün müslüman tâcirleri için pratik bir el kitabı olarak hazırlanmışsa da çağdaş araştırmacılar için, III-VI. (IX-XII.) yüzyıllar arasında Ortadoğu ve Akdeniz'de yaşanan ticaretin altın çağının ayrıntılı tasvirini yapması bakımından büyük önem taşımaktadır.

İki ana bölümden oluşan eserin ilk bölümünde tâcir ve ticaret türlerinden bah-

sedilmekte, ikinci bölümde ise mal kavramı incelenmektedir. Tâcirleri istifçi (hazzân), gezgin (rekkâz) ve ihracatçı (mücehhiz) şeklinde tasnif eden Dimaşkî, mali ucuzken alıp depolayan ve fiyatlar yükselince piyasaya süren ilk türden tâcire, siyasî iktidarın muhtemel müdahaleleri veya başka sebeplerle oluşan fiyat dalgalanmaları konusunda öğütlerde bulunmaktadır. Ona göre gezgin tâcir özellikle nakliyedeki güçlüklerle ve beklenmedik aksaklıklara karşı tedbirli olmalı, ayrıca malını götürdüğü ülkenin piyasası ve gümrük tarifeleri konusunda önceden bilgi edinmelidir. İhracat gerçekleştirildiği beldedeki güvenilir temsilcilerle yürütülür ve temsilciler ücretle değil kâr ortaklığı usulüyle tâcirin ve kendilerinin çıkarlarını gözetirler (krş. *İA*, XII/1, s. 262). Dimaşkî ayrıca satılan mala ait ödemelerin belirli bir tarihte, taksitle veya krediyle yapılmasına göre ticaret şekillerini tasnif eder. Ona göre ticarî hayatı gerekli kılan unsur insanın çok sayıda ve değişik ihtiyaçlarıdır. Bir yerde mevcut ve yeterli olan bir ürün eğer başka bir yerde yoksa veya yetersiz ise o ürünün belli bir bedel karşılığında el veya yer değiştirmesi zorunludur ve bu da ticareti doğurur.

İkinci bölümde malın tanımı, korunması, depolanması, paketlenmesi ve piyasaya sürülmesi konularını tam bir işletmecî ve pazarlamacı tavrıyla inceleyen Dimaşkî, bunların yanı sıra ortalama fiyatın tesbiti gibi iktisadî analizlere de girmektedir. Ayrıca değerli taş, güzel koku (itriyat), baharat, boya, kâğıt, kumaş, maden ve gıda maddeleri gibi çeşitli ticaret mallarını tek tek ele alıp incelerken yalnız iyi ve kötü malın değil hakiki ve sahte paranın da ayırt edilebilmesi için çeşitli bilgiler vermektedir. Bu arada ticarî ahlâka dair tavsiyelerde bulunan müellif, ele geçen kalp paranın yol açtığı zararı gidermek için kesinlikle tekrar piyasaya sürülmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Dimaşkî'nin *el-İşâre*'de yer verdiği "tedbîrül-menzi" (ev ekonomisi) ait bölümlerde Yeni Pisagorcu düşünür Bryson'un *Oikonomikos*'unun Arapça tercümesinden faydalandığı anlaşılmaktadır (Plessner, s. 29), kitabın Aristo'nun *Politika*'sının bazı bölümlerine gösterdiği çarpıcı benzerlik sebebiyle de bu eserin Arapça'ya çevrilmediği bilindiği için dolaylı bir kaynağın etkisinde kaldığı sanılmaktadır (Cahen, s. 168). Gazzâlî ve İbn Haldûn'un iktisat felsefesi ve ticaret ahlâkına dair düşüncelerini etkiledi-

ği görülen *el-İşâre*'nin, yazıldığı çağda ve daha sonra yaşamış mütefekirlere ne kadar tesir ettiğini belirlemek için ise yeni araştırmalara ihtiyaç vardır.

Önce Kahire'de (1318), sonra el-Bişi'ri eş-Şürebâcî'nin tahkikiyle İskenderiye'de (1397/1977) basılan eserin çeşitli bölümleri Eilhard Wiedemann tarafından Almanca'ya tercüme edilmiştir (bk. Sarton, II, 463). 1917'de Hellmut Ritter eseri tanıtan bir makale ile birlikte kitabı Almanca'ya çevirmiş (*Isl.*, s. 45-91), daha sonra bu makaleden hareket eden ve tenkitçi bakışla ayrıntılara inen Claude Cahen eser üzerine önemli bir araştırma yayımlamıştır (bk. bibl.). Seyyid Âşûr da *Dirâse fi'l-fikri'l-iktisâdiyyi'l-'Arabî* (Kahire 1973) adlı eserinde *el-İşâre*'den iktibaslarla bulunarak Dimaşkî'nin görüşlerini tahlil etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ca'fer b. Ali ed-Dimaşkî, *el-İşâre ilâ mehâsiri't-ticâre*, Kahire 1318; a.e. (nşr. el-Bişi'ri eş-Şürebâcî), İskenderiye 1397/1977, nâşirin mukaddimesi, s. 5-15; Safedî, *el-Vâfi*, XI, 117; M. Plessner, *Der Oikonomikos des Neupythagoreers, Bryson und sein einfluss auf die islamische Wissenschaft*, Heidelberg 1928, s. 29, 138; Sarton, *Introduction*, II, 462-463; H. Ritter, "Ein arabisches Handbuch der Handelswissenschaft", *Isl.*, VII (1917), s. 1-91; C. Cahen, "A propos et autour d'Ein arabisches Handbuch der Handelswissenschaft", *Oriens*, XV (1962), s. 160-171; W. Heffening, "Ticâret", *İA*, XII/1, s. 262.

 CENGİZ AYDIN

CÂFER BEY

(ö. 926/1520)

Osmanlı kaptan-ı deryâsı.

Hayatının ilk devreleri hakkında bilgi yoktur. Kaynaklarda adına ilk defa, Kapı ağası iken Gelibolu sancak beyliğiyle kaptan-ı deryâliğe getirilmesi münasebetiyle rastlanır. Muhtemelen devşirme olup Enderun'da yetişti; önce kapı ağası, sonra da kaptan-ı deryâ oldu (922/1516). Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında deniz yollarının güvenliğini sağlamak için gerekli olan donanmanın hazırlanmasına çalıştı. Bu maksatla başlatılan tersaneyi genişletme faaliyetlerinde büyük hizmetleri oldu. 300 gemi inşa tezgâhı bulunması planlanan ve Galata'dan Kâğıthane deresine kadar olan yerde kurulan İstanbul tersanesi 1515'te onun gayretleriyle tamamlandı. Yavuz Sultan Selim'e takdim ettiği arzusunda açıkladığı gibi Galata ve Gelibolu tersanelerinde 106 gemi hazırlayarak Mısır'a gönderdiği sırada Mısır'ın fethi

haberi geldi. Bunun üzerine Câfer Bey büyük bir donanmayla Mısır'a hareket etti. Memlûk donanmasını teslim alarak Doğu Akdeniz'de Osmanlı hâkimiyetini sağladı. Yavuz'un İstanbul'a göndermek istediği kimselerle pek çok eşyayı ve yaralıları merkeze o getirdi (1517).

Mısır'ın fethinden sonra İstanbul'a dönen Yavuz Sultan Selim deniz işlerine önem vererek Câfer Bey'den büyük bir donanma hazırlamasını istedi. Padişah aslında Rodos'un fethini tasarlıyordu. Büyük bir gizlilik içinde süren hazırlıklar sırasında bir kadirganın izinsiz olarak denize indirildiğini gören Yavuz buna çok kızarak Câfer Bey'in idamını emretti. Ancak Sadrazam Pîrî Mehmed Paşa'nın araya girmesiyle kaptan-ı deryâ ölümünden kurtuldu.

Câfer Bey meslek olarak denizcilikten yetişmediği halde disiplini ve gayreti sayesinde donanmaya düzen verdi. Ancak özellikle Yavuz devrindeki sert ve şiddetli hareketlerinden dolayı halk arasında Kanlı Câfer olarak ün yaptı. Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yılında hakkındaki şikâyetler daha da arttı. Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin kaydına göre kan dökücü ve zalim bir kişi olan Câfer Bey, bir kethüdâsının merkeze gelip kendisinden şikâyet etmesi üzerine önce görevinden uzaklaştırıldı; daha sonra yapılan teftiş sonucu suçları sabit görülerek idam edildi.

BİBLİYOGRAFYA :

Lutfî Paşa, *Âsafnâme*, İstanbul 1326, s. 21; Celâlzâde, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 28^a; Hoca Sâdeddin, *Tacüt-tevârîh*, VI, 389; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr*, s. 23, 139; Râmizpaşazâde Mehmed İzzet, *Harîta-i Kapûdân-ı Deryâ*, İstanbul 1258, s. 25; Şahabettin Tekindağ, "Haliç Tersanesinde İnşa Edilen İlk Osmanlı Donanması ve Câfer Kapudan'ın Arızası", *BTTD*, II/7 (1968), s. 77-80; J.-L. Bacqué-Grammont, "Soutien Logistique et Présence Navale Ottomane en Méditerranée en 1517", *Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée*, Aix-en-Provence 1985, s. 7-34; V. J. Parry, "Dja far Beg", *EI² (Ing.)*, II, 373-374.

 İDRİS BOSTAN

CÂFER ÇELEBİ, Molla

(ö. 978/1570)

Şeyhülislâm

Sun'ullah Efendi'nin babası ve Kanûnî Sultan Süleyman devrinin tanınmış âlimi.

İskilip'te dünyaya geldi. Babası, Şeyhülislâm Ebüssüüd Efendi'nin amcası Nebî Efendi'dir. İlimiye mensup bir aileden geldiği için kendisine Çelebi denmiş,